

Létezik-e „kollektív identitás”?

E sorok írója szerint nem létezik (s aki ezzel egyetért, az már abba is hagyhatja az olvasást). E sorok írója ugyanis nem csupán magánemberként, hanem úgy is, mint a történelmi szociológia művelője azt gondolja, hogy az identitás *személyes* dolog, bármilyen egyed identitása csak a *saját* személye lehet. Ez az identitás, amelyet a legtömörebben a személyi igazolvány tüntet fel a rajta szereplő vezeték- és keresztnévvel, valamint a születési dátummal stb., többnyire szorosan kapcsolódik a születési helyhez, s még ennél is szorosabban a szülők és esetleg más felmenők személyéhez, még akkor is, ha a szóban forgó személy velük való viszonya többé-kevésbé konfliktusos. Én úgy vélem, hogy az eddig felsorolt adottságok gyakorlatilag meghatározzák kinek-kinek a személyes azonosságtudatát, legalábbis attól kezdve, hogy – egy bizonyos életkoron túl – önálló személlyé vált. (Aligha kell mondani, hogy itt a „normális esetről” beszélek, vagyis olyan személyekről, akiket nem szakítottak-el egyik szülőjétől sem.) Ezt az azonosságtudatot a *folyamatoság* jellemzi, vagyis az a tudat, hogy „én én vagyok, és az is maradok, amíg élek, bármi történjék is velem és körülöttem”. Ez a „bármi” még a tudat meggyengülését is jelentheti, sőt még a test megcsonkulását is.

Ennyit a személyes identitás mi-benlétéről és biológiai, valamint családtörténeti meghatározottságáról. Amelynek a család- és személynév

csak *jelzője*, de nem igazán része. (Névváltoztatás esetén is ugyanaz marad.) Tartalmára leginkább olyan családtörténeti fejlemények gyakorolhatnak hatást, mint a házasság és a válás, saját gyermekek léte vagy nemléte, nagyon közeli családtagok elvesztése és így tovább.

Ezek után át is térhetnénk a kollektív identitásként számontartott, avagy emlegetett dolgok tételes felidézésére és azoknak a személyes identitással való összevetésére. Előbb azonban hadd jelezzem röviden, hogy mi vezetett engem ehhez a témához, s annak *éppen ezeken a hasábokon* való tárgyalásához. Ez utóbbi nagyon egyszerű. A *Mozgó Világ* idei első száma egy egész blokkot szentelt (pp. 3–38) ennek a témának, négy kitűnő írással, amelyek – legalábbis részben – a személyes identitáson túli (nemi vagy faji vagy szellemi) kollektív azonosulásokról, illetve azoknak üldözéséről szólnak. Ezek közül az első három (Rádai Eszter beszélgetése Fodor Évával, Csepeli György esszéje és Karsai László tanulmánya) tételesen is beleesik többé-kevésbé megmaradt szakmai kompetenciámba, a negyedik (Szél Dávid esszéje) pedig csak műfajánál fogva csúszik ki ez alól, témája szerint nagyon is odatartozik.

Nekem tulajdonképpen egyik írással sincsen bajom, csak azon tűnődöm, hogy identitásról van-e bennük szó, vagy pedig olyan hovatarozásról, amelynek néha (mint például a férfi-nő megkülönböztetés esetében)

fiziológiai, más esetekben életkori vagy nyelvi (anyanyelvi) alapja van. Ismét más esetekben (mint a vallás vagy a foglalkozás) esetleg már csoporttudatról is lehet beszélni, de néha csak hivatalos besorolásról, amelyre inkább a hivatalnak, mint a besoroltnak van szüksége. Másképp fogalmazva, *a kollektív identitás fogalma olyan kötődésekre, illetve kívülről eszközölt meghatározásokra terjeszti ki a személyes azonosság fogalmát, amelyek (legalábbis tudományosan) megkérdőjelezhetők.* A Rádai–Fodor-beszélgetés ennek nagyon szemléletes példája, mert hiszen a férfi–nő megkülönböztetés fiziológiailag is szemlélhető valami, s habár egy-két évszázada Európában s már jó ideje Amerikában is előfordul, hogy egy-egy kivételes személy valamilyen pszichológiai okból, poétikusan vagy ténylegesen, „a másik nemhez” kíván tartozni, s úgy is jár el, az illető külső besorolása sem hivatalosan (papírok), sem közfelfogásilag nem feltétlenül követi ezt az óhajt. Én személy szerint nem tudom, nem is akarom ezt a dilemmát „eldönteni”, legfeljebb annyit mondanék, hogy az illetők mineműsége (még a „gender” kötődés legszabadabb alkalmazásával is) nehezen térhet el a közfelfogástól. A személyes azonosság tudományos fogalma azonban szükségképen észleli az ilyen kivételes eseteket is, s mint ilyeneket tartja őket számon.

A Karsai-tanulmány (*Fajvédők, fajgyalázók*), amely egy szörnyű korszak rettenetes bűneinek tényszerűen pontos és megkérdőjelezhetetlen leírása, más szempontból vet fel kérdéseket. A faj fogalma ugyanis (ezt Karsai is így gondolja) kortörténeti fogalom, amelynek nem volt tudomá-

nyosan jól meghatározható tartalma, jöllehet a korra vonatkoztatva elég pontosan tudjuk, hogy magyar-német-szlovák-román-lengyel stb. használatban miről is szólt. Tegyük úgy, mintha ez a politikai tartalom már nem is létezne, hogy – e fikció segítségével – fogalmilag tisztábban tudjunk az akkori közép-európai zsidóság személyes identitásairól és csoportos kötődéseiről valamit mondani. 1944-ig a magyarországi zsidóság még a harmadik zsidótörvény után sem tekintette magát a „magyar fajtól” különböző kisebbségnek, legfeljebb vallásilag elhatárolódó csoportnak (mármint az a része, amely nem olvadt bele valamelyik keresztény felekezetbe). De az 1867 utáni magyar állam törvényes rendjét követően még a zsidó vallású magyarok többsége is közjogilag és kulturálisan a magyarság szerves részének tartotta magát, s az 1920 utáni „fajvédő” kurzust tekintette „abnormisnak”. Ez számtalan irodalmi és közéleti megnyilatkozással dokumentálható, e sorok írója azonban saját tapasztalatból is beszél. 1888-ban született, Ady költészetéért rajongó és Galilei tanait követő apám, aki az 1910-es évek elején meggyőződéses szabadgondolkodóként kilépett a zsidó hitközségből, és papírjai szerint is „felekezeten kívüli”-ként élt tovább Magyarországon, az 1956-os népfelkelésben és forradalomban „a magyar géniusz” egy újabb megnyilvánulását látta.

Hogy a *Mozgó Világ* Identitás-blokkjának harmadik szövegéről is mondjak valamit, Szél Dávid „magas labdáját” én is le tudom csapni, holott sem negyvenéves nem vagyok, sem a szexuális devianciák elvi híve, de én is úgy gondolom, hogy még a legsok-

kolóbb egyedi különtség is elfogadható, amíg nem sérti a többiek szabadságát. Ebből persze nem következik, hogy sokkolni *kell*, vagy hogy az extrém egyediség mint olyan kívánatos, de következik egyfajta *nyitottság* mint a békés együttélés egyik fontos követelménye. A sokféleség mind az

ízlések, mind a vonzódások sájkán a modern, szabadságelvű társadalmi lét szükségzerű következménye, s mivel ez sokféleképpen valósulhat meg, csak remélni lehet, hogy a józan ész határain belül marad. De ha még-

sem, akkor annak visszaállítására még mindig maradnak a kényszertől eltérő és annál jóval alkalmasabb eszközök: a racionális érvelés és a példamutatás. Én legalábbis így gondolom. Visszatérve mármost az én alapkérdésemhez, hogy egyáltalában létezik-e kollektív identitás, azt gondolom, hogy korrekt válaszhoz akkor jutunk, ha a történetiség elvét követve másképp tárgyaljuk a jelent, mint a múltat. A közeli és távolabbi (európai) múltban ugyanis sokszor és nagy számban voltak olyan csoportos kötődések, amelyek kollektív identitásnak is nevezhetők, így például a középkorban és még a kora újkorban is a *vallási*, a 19. és a 20. században pedig a *nemzeti*. Ezek olykor egészen fanatikus azonosulások képét nyújtották. Az utóbbiakhoz sorolnám (negatív változatként) a 20. század magyar és német *antiszemitizmusát*. A 20. század nagyobb ré-

szében ehhez hasonló, már-már vallási fanatizmus jellemezte a Lenin és Sztálin nevéhez kapcsolódó orosz kommunizmust és annak kelet-európai (valamint dél-amerikai és kelet-ázsiai) utánezatait is. Minthogy én – a negyvenes évek közepén kezdődő és hat-hét évig tartó – kommunista

eszméimmal és az abból fakadó világlátással sohasem azonosultam teljesen, erről itt hetven év múltán csak annyit kívánok mondani, hogy e hitvallás nem volt az én személyes identitásom része, s máig is örülök

Kende Péter

annak, hogy aránylag gyorsan megszabadulhattam tőle és a belőle folyó kötelezettségektől.

A jelenkorra áttérve, annak egyik meghatározó újonsága a liberális demokrácia és az ahhoz kapcsolódó individuális életeszmény tömeges elterjedése. Ennek ugyanis *a kollektív identitások látványos visszaszorulása* az egyik legfontosabb következménye. Kivételt e folyamat alól egyes-egyedül a harcos iszlamisták vallásos arcukat mutató-átélő politikai azonosulása képez, amelynek specifikuma még az is, hogy sehol soha semmiféle vitába nem bocsátkozik. E tulajdonsága erős fölénybe hozza őt az európai típusú vallási identifikációval szemben (az individuális életeszményről nem is szólva).

Rövid jegyzetemet ezzel be is fejezném. Elnézést kérve azoktól az olvasóktól, akiket érvelésem tömörsége nem elégitett ki.